

УДК 355.233

О. М. СТАВИЦЬКИЙ,

кандидат військових наук, доцент, докторант Національної академії
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОГО ВИХОВАННЯ У НАЦІОНАЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ ДЕРЖАНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті обґрунтовані основні елементи організації професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників у навчально-виховному процесі Національної академії Державної прикордонної служби України. На основі результатів дослідно-експериментальної роботи визначені та систематизовані типові педагогічні завдання професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників.

Ключові слова: професійне виховання, офіцер-прикордонник, організація, педагогічний експеримент.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Система професійного виховання у Національній академії Державної прикордонної служби (далі – НАДПСУ) є складною багаторівневою структурою, функціонування якої забезпечується взаємозалежними суб'єктами, об'єктивними чинниками та суб'єктивними умовами. Основним структурним підрозділом, у рамках якого можуть бути реалізовані основні соціально-психологічні та теоретичні вимоги до організації процесу професійного виховання в його системному виразі, є факультет.

Факультет є відносно самостійною структурою, яка здійснює підготовку за певним напрямом та спеціальністю. Чітка структура командного складу факультету, визначений склад офіцерів навчальних дивізіонів, досвідчений науково-педагогічний склад кафедр тактики прикордонної

служби, прикордонного контролю, кінології, логістики та загальновійськових дисциплін створює сприятливі умови для організації професійного виховання фахівців на єдиній методологічній основі, дозволяє реалізовувати дослідно-експериментальні дослідження в рамках нормативних документів та освітньо-кваліфікаційної характеристики на випускника НАДПСУ за напрямом підготовки 1603 “Охорона та захист державного кордону” та відповідним освітньо-кваліфікаційним рівнем – бакалавр.

На факультеті створена необхідна теоретична і науково-методична база для апробації та впровадження у навчально-виховний процес сучасних ідей і педагогічних технологій, що забезпечують ефективну підготовку і виховання фахівця, а також організувати цілеспрямоване психолого-педагогічне навчання командного складу та командирів курсантських підрозділів.

Відносна автономність факультету з погляду на зміст професійної освіти дозволяє створити і постійно поповнювати базу даних професіограм, яка необхідна для професійного виховання курсантів. Порівняння практики професійного виховання на різних факультетах НАДПСУ дозволяє говорити, що в кожному конкретному випадку, залежно від особливостей спеціальності, реалізуються і різні методичні засоби розвитку майбутніх фахівців. Загальним для усіх факультетів є підготовка офіцерів-прикордонників для органів та підрозділів охорони державного кордону, специфічним – освоєння конкретних професій і спеціальностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Різні аспекти організації виховання у вищих військових навчальних закладах знайшли своє відображення у працях Є. О. Афоніна [1], О. В. Барабанщикова [2], А. В. Галімова [3], І. О. Грязнова [4], О. В. Діденка [5], Д. В., Іщенко [6], А. В. Катковського [7], Д. М. Коцериби [8], В. І. Мірошніченко [9], М. І. Нещадима [10], В. В. Райка [11], О. Д. Сафіна [12], Г. Д. Темка [13], В. В. Ягупова [14] та ін. Дослідження показує, що питання організації виховання військовослужбовців достатньо висвітлені в науковій літературі, але в більшості наявних робіт знаходить своє відображення, насамперед, військова проблематика. Їй присвячено багато досліджень науковців, що працюють безпосередньо в умовах ВВНЗ, але лише в окремих з них частково розглядається проблема професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників. Названі автори не ставили перед собою завдання спеціального дослідження проблеми організації професійного виховання.

Відсутність необхідних досліджень, які розкривають питання організації професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників, призводить до того, що командний та науково-педагогічний склад НАДПСУ змушений керуватися теоретичними положеннями, не розрахованими на курсантів, самостійно їх корегувати і, тим самим, менш успішно вирішувати виховні завдання, поставлені перед академією.

Метою статті є опис основних елементів організації професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників у навчально-виховному процесі Національної академії Державної прикордонної служби України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Факультет охорони та захисту державного кордону як структурний підрозділ академії є центром дослідно-експериментальної роботи з проблеми підвищення ефективності професійного виховання майбутніх-офіцерів-прикордонників.

Основна частина дослідження проводилася на факультеті охорони та захисту державного кордону НАДПСУ, починаючи з 2009 року. Додаткові діагностичні і методичні матеріали були отримані на факультеті оперативно-розшукової діяльності та права, що дозволило виявити загальні та специфічні аспекти професійного виховання залежно від особливостей оволодіння професією.

Організація дослідно-експериментальної роботи включала у себе такі напрямки:

постійне відстеження науково-методичних матеріалів і даних про передовий досвід організації професійного виховання у навчальних закладах правоохоронних органів, з метою виявлення сучасних тенденцій і передових технологій професійної підготовки і розвитку курсантів;

організація науково-дослідної роботи здобувачів та ад'юнктів, які вивчають різні аспекти вдосконалення навчально-виховного процесу на факультеті (кафедрі). Даний напрямок здійснювався в тісному співробітництві з керівництвом та науково-педагогічним складом кафедри педагогіки та психології академії, що дозволило організувати цілу низку досліджень, присвячених різним аспектам підготовки бакалаврів за напрямком підготовки "Охорона та захист державного кордону" на єдиній методологічній основі. Увага, яка приділяється проведенню наукових досліджень на базі факультету, дозволяє, по-перше, підвищувати результативність навчально-виховного процесу за рахунок цілеспрямованої діяльності дослідників у експериментальних групах. По-друге, накопичується банк бібліографічних джерел, що дозволяє відслідковувати передові педагогічні технології

та нові ідеї в педагогічній теорії. По-третє, проведення цілеспрямованої діагностичної роботи служить самопізнанню курсантів на різних етапах професійного розвитку. По-четверте, збагачується психолого-педагогічний досвід командирів дивізіонів (та їх заступників), начальників навчальних груп, які беруть участь в організації психолого-педагогічної експериментальної роботи (в обов'язковому порядку беруть участь в інструктажах і поясненні програми проведеного дослідження);

організація, накопичення та підтримання в актуальному стані банку професіограм та іншої інформації про професію офіцера-прикордонника та різні її спеціалізації. Його основу склали освітньо-кваліфікаційні характеристики випускників факультету охорони і захисту держаного кордону, професіограми, опубліковані в роботі [14], а також професіографічні матеріали та психограми, розроблені у дослідженні С. О. Філіпова [15].

Наявність такого матеріалу, використання його в процесі підвищення кваліфікації командного складу факультету, науково-педагогічного складу, який викладає професійно орієнтовані навчальні дисципліни, було основою для розвитку адекватного образу "Я" курсантів, їх уявлення про професію та професіоналів.

На основі проведеного теоретичного аналізу, узагальнення результатів наукових досліджень, а також попереднього анкетування було організовано цілеспрямоване навчання командного та науково-педагогічного складу факультету та командирів курсантських підрозділів за декількома темами: сутність і зміст професійного виховання у НАДПСУ, його цілі, завдання та місце в системі роботи з персоналом; зміст та інтерпретація діагностики з метою професійного виховання; типові завдання професійного виховання; педагогічні технології, форми і методи розвитку професійної свідомості курсантів; критерії й оцінка результативності професійного виховання курсантів.

До цієї роботи були залучені психологи факультету та науково-педагогічний склад кафедр тактики прикордонної служби та прикордонного контролю, а також здобувачі та ад'юнкти, які проводять науково-дослідні роботи за тематикою, яка пов'язана із удосконаленням професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників.

Зокрема у процесі експериментальної роботи з формування професійної самосвідомості курсантів особлива увага приділялася проблемам професійного самовизначення курсантів у різні роки навчання, обгово-

ренню різноманітних педагогічних завдань, що виникають на різних курсах і в курсантів різного рівня розвитку. Обговорювалися способи формування адекватної самооцінки професійних якостей, відповідальності та саморегуляції курсантів у зв'язку з майбутньою професійною діяльністю, а також психологічні основи взаємодії у процесі виконання оперативно-службових завдань. Найбільшими труднощами на цьому етапі роботи стало роз'яснення позиції, відповідно до якої формування професійної самосвідомості означає ставлення викладача, командира до курсанта не як до особи, що навчається, а як до майбутнього фахівця, майбутнього офіцера-прикордонника.

Особлива увага приділялася технологічним питанням роботи з персоналом. Насамперед розглядалися три види педагогічної діяльності, які ґрунтуються на різних психологічних механізмах: управління, організації та виховання.

Аналіз результатів опитування командирів курсантських підрозділів показав, що офіцери ставлять вимогливість і контроль вище виховання, насамперед, через швидкий результат в одному випадку, і невизначених наслідків – в іншому. Роботи багатьох дослідників останнього часу показують, що результат виховання завжди віддалений у часі, виявляється не відразу. Реакцію на вимогу, природно, видно відразу. А оскільки командир підрозділу дана велика влада, то вимога і контроль приносять найбільший і видимий швидкий успіх. Однак необхідність постійно реагувати на дисциплінарні проступки, як відзначають опитані командири дивізіонів, свідчить про те, що зовнішнього контролю недостатньо. Вимога і контроль не протистоять вихованню. Це найважливіші інструменти управління, початкова стадія виховного процесу – установлення зовнішніх обмежувальних рамок. Але якщо відсутня подальша робота з формування цих “рамок” усередині, то через якийсь час (залежно від індивідуальних особливостей) з рамок зовнішнього психологічного обмеження доросла людина прагне вирватися. Власне кажучи, велика частина дисциплінарних проступків, неадекватної, з точки зору вимог служби, поведінки походить від неприйняття тих обмежень, які ставить людині оточення. Це невротичний захист від обставин, що людина не хоче приймати. Саме на це – “хоче або не хоче” спрямована виховна робота.

Позиція управління домінує у вузівській педагогіці над позицією виховання (незважаючи на те, що слово виховання всіяко впроваджується директивними документами та науково-методичними роботами).

Методична робота з науково-педагогічним складом кафедр, командирами дивізіонів та начальниками навчальних груп вимагала конкретизації цих загальних положень.

Перше методичне положення, що реалізувалося, полягає в усвідомленні й прийнятті суб'єктом професійного виховання (викладачем, командиром курсантського підрозділу) того факту, що головним засобом виховання є оціночне судження в усіх його виявах. Виховання – це процес перетворення соціальних цінностей у внутрішні регулятори поведінки й діяльності підлеглого. Дані цінності висуваються викладачем, командиром (у вигляді вимог або оцінок) формальними і неформальними лідерами (у вигляді вимог і реакцій на ту або іншу поведінку), колективом підрозділу (у вигляді неписаних правил, норм, традицій і суспільної думки), навколишнім середовищем і суспільством загалом. Оцінка (виражена явно або не явно, у словах або, частіше, через емоції) сприймається людиною часто несвідомо і на несвідомому ж рівні регулює поведінку людини. При цьому вихователь прагне оцінити одні якості, а вихованець хоче оцінки інших. Чим більше протиріччя між ними, тим менш ефективно виховання. Чим більше якостей позитивно оцінює вихователь, тим успішніше йде збагачення оціночної діяльності та ціннісної сфери вихованця. Тобто оціночне судження, його позитивне або караюче забарвлення – головний інструмент вихователя.

Друге методичне положення полягає в розподілі цілісного процесу виховання на етапи. Власне кажучи, це вимога диференційованого підходу до професійного виховання, спрямованості й волі військовослужбовців залежно від терміну служби, накопиченого досвіду, рівня розвитку курсантів.

Третє методичне положення полягає в організації “безтестової” діагностики. Практична робота суб'єктів професійного виховання повинна ґрунтуватися на знанні того, що він повинен побачити, на що звернути увагу в поведінці підлеглого без використання тестів. Вирішується це завдання через знання визначених типів і віднесення до них ознак поведінки й діяльності курсантів. “Безтестова” діагностика (її вірніше називати педагогічною) важлива ще й тому, що в реальності вивчення і дія, сприйняття і реакція не розділяються у часі, тобто є цілісними.

Четверта методична вимога полягає в індивідуалізації виховання. Тобто у побудові відносин, взаємодії, обміну ціннісними судженнями з обліктом виявлених у процесі “безтестової” діагностики знань. Власне кажу-

чи, не індивідуалізованого виховання не буває. Той факт, що масові заходи (бесіди, диспути, зустрічі, походи, включення в колективну і творчу діяльність) несуть виховний ефект, означає, що вони збігаються з потребами або мотивами суб'єктів і тому закріплюють їх. Піднесення потреб, їх соціалізація відбувається за власними законами, що відрізняються від законів навчання, управління й організації життєдіяльності курсантів у вузі.

Діяльність з професійного виховання курсантів органічно включена у процес їх професійної підготовки. З огляду на те, що основний склад факультету комплектується молоддю, яка не проходила служби у ЗСУ або ДПСУ, у серпні місяці з ними протягом трьох тижнів проводяться заняття на курсі загальновійськової підготовки, яка закінчується системою заліків з вогневої, фізичної, стройової підготовки, загальновійськових статутів та ін.

До проведення занять та виховної роботи з курсантами залучаються керівники та співробітники прокуратури, управління внутрішніх справ МВС, служби військового правопорядку гарнізону, офіцери Адміністрації ДПСУ, органів та підрозділів охорони державного кордону, відомі вчені. З огляду на різноманітну базову підготовку, з метою закріплення отриманих знань з правових та спеціальних дисциплін, курсанти факультету залучаються до участі в роботі секцій міжнародних, регіональних, науково-теоретичних та науково-практичних конференцій, які проводяться на базі академії, беруть участь у роботі гуртків ВНТ, круглих столів на кафедрах, присутні на захисті дисертацій. З метою закріплення знань іноземних мов входять у практику міжнародні міжвузівські обміни курсантами, проходження стажування у Польщі, Угорщині, Великобританії, Німеччині, США.

Безпосередня дослідно-експериментальна робота з курсантами будувалася у двох основних формах у процесі викладання професійно орієнтованих навчальних дисциплін; організації повсякденної позааудиторної та службової діяльності курсантів. В одному випадку суб'єктами виховання виступали викладачі, в іншому – командири дивізіонів та підпорядковані їм начальники навчальних груп.

Формуюча діяльність ґрунтувалася на рішенні типових завдань, сформульованих за результатами вивчення рівня професійної самосвідомості курсантів.

Виділення та систематизація типових педагогічних завдань професійного виховання дозволяє конкретизувати зміст діяльності науково-пе-

дагогічного складу та командирів курсантських підрозділів відповідно до особливостей професійних намірів і рівнів розвитку професійної самосвідомості курсантів на кожному етапі їх професійного становлення (знання своїх професійно-важливих якостей, ставлення до професії, до себе та інших як до суб'єктів професійної діяльності). Кожна з цих характеристик може у свою чергу неодноразово розгалужуватися (залежно від рівня намагань і рівня суб'єктивного контролю), утворити своєрідне дерево (або профіль) особистісних якостей і ставлень. На перетинанні цих двох основних характеристик курсанта як суб'єкта професійного становлення, утворяться певні типові ситуації, що вимагають від педагога (викладача, командира, а також і самого курсанта) подібних психолого-педагогічних дій або рішення подібних педагогічних завдань. У загальному виді класифікація такого роду завдань представлена в таблиці.

**Класифікація типових педагогічних завдань
з формування та розвитку професійної самосвідомості курсантів
(цифри означають номер педагогічного завдання)**

Професійні наміри Рівень професійної самосвідомості	Визначилися у виборі		Не визначилися у виборі	
	працювати за спеціальністю	змінити спеціальність	суперечливі плани	немає планів
Високий	1	4	–	–
Середній	2	5	7	9
Низький	3	6	8	10

Професійні наміри курсантів виявляються відносно просто. Їх можна виявити за допомогою прямих запитань анкети, аналізуючи судження курсантів, висловлені в тематичному творі, а також у процесі індивідуальних співбесід. При характеристиці професійних намірів важливо враховувати рівень намагань курсанта, його самооцінку (реальну, завищену, занижену) та рівень суб'єктивного контролю (відповідає за своє майбутнє сам або сподівається на обставини й допомогу оточуючих). Важливу інформацію для виявлення особливостей професійних намірів дає така діагностична методика, як “Я в професії через 10 років”. При довгостроковому спілкуванні й взаємодії більшість характеристик – рівень намагань, самооцінка, рівень суб'єктивного контролю можуть бути виявлені досить точно і без застосування спеціальних тестових методик, особливо, якщо командир або викладач ознайомлений з психологічною сутністю й озна-

ками цих властивостей особистості. В одному випадку було потрібно розширення знань про змістовні цінності професії та підвищення у багатьох з них упевненості у власних силах. Особливо це стосувалося курсантів з високим рівнем суб'єктивного контролю, відповідальності за ті події, що відбувається в їх житті. В іншому – особливу увагу потрібно було приділяти формуванню позитивного ставлення до системи, взаємовідносин з керівництвом, до процесу професійної підготовки при усвідомленні їх власної завищеної самооцінки. Проводилася систематизація уявлень про вимоги професії до офіцера, конкретизація спеціальних особистісних і професійних якостей.

Для групи курсантів, які не визначилися у своєму професійному майбутньому, загальним є необхідність збагачення і розвитку уявлень за всіма показниками, що характеризують професійну самосвідомість суб'єкта діяльності. Загальною рисою уявлень цього типу є нестача словарного запасу, невміння оцінити і виразити свої ставлення і переваги. Однак у кожному випадку потрібна своя аргументація, залежно від ставлення до професії, до сфери праці, до себе як майбутнього фахівця.

Висновок. Загалом можна зазначити, що організація професійного виховання на факультеті вимагає більш широкого обговорення і вираженої позиції за даного питання керівного складу вузу. Необхідно, щоб науково-педагогічний склад, командири курсантських підрозділів самі були носіями високого рівня професійної спрямованості. Цьому можуть сприяти різні методичні матеріали, обговорення проблеми на науково-практичних конференціях і нарадах. Важлива також і подальша робота над критеріями і якостями, які потрібно розвивати в майбутніх офіцерів-прикордонників.

Напрямок подальшого дослідження є визначення та обґрунтування форм роботи науково-педагогічного й командного складу факультету щодо професійного виховання курсантів у навчальній, позааудиторній та службовій діяльності.

Список використаної літератури

1. Афонін Е. А. Становлення Збройних сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми / Е. А. Афонін. – К.: Інтеграфік, 1994. – 304 с.
2. Барабанщиков А. В. Актуальные вопросы обучения и воспитания пограничников: учебное пособие / А. В. Барабанщиков, И. Г. Безуглов. – М., 1990. – 265 с.

3. Галімов А. В. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особовим складом : монографія / А. В. Галімов. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2004. – 376 с.
4. Грязнов І. О. Система морального виховання майбутніх офіцерів-прикордонників : монографія / І. О. Грязнов. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2004. – 370 с.
5. Діденко О. В. Формування професійної творчості в майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України : монографія / О. В. Діденко. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2009. – 476 с.
6. Ищенко Д. В. Особенности самовоспитания курсантов-пограничников : дисс. ... канд. пед. наук / Д. В. Ищенко. – Хмельницький, 1995. – 269 с.
7. Катковський А. В. Удосконалення професійного виховання військово-службовців за контрактом у Прикордонних військах України : дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Катковський Андрій Вадимович. – Хмельницький, 2000. – 197 с.
8. Коцераба Д. М. Шляхи та умови удосконалення виховання курсантів Національної академії Державної прикордонної служби України : дис. ... канд. пед. наук / Д. М. Коцераба. – Хмельницький, 2000. – 220 с.
9. Мірошніченко В. І. Система патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників : монографія / В. І. Мірошніченко. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2012. – 376 с.
10. Райко, В. В. Теоретичні і методичні засади формування правової культури офіцерського складу Державної прикордонної служби України : монографія / В. В. Райко. – Хмельницький : Вид-во Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2008. – 348 с.
11. Сафін О. Д. Психологічні основи управлінської діяльності військових кадрів Прикордонних військ : дис. ... д-ра психол. наук / О. Д. Сафін. – Хмельницький, 1997. – 499 с.
12. Темко Г. Д. Основи формування системи виховання воїна в Україні у період утвердження державності (світоглядно-філософський аналіз) : монографія / Г. Д. Темко. – К. : Варта, 1997. – 319 с.
13. Ягупов В. В. Педагогіка : навчальний посібник / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.
14. Ставицький О. М. Обґрунтування основних компонентів професіограми офіцера-прикордонника / О. М. Ставицький // Збірник наукових праць № 61. Серія: Психологічні та педагогічні науки / Державна прикордонна служба України, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2011. – С. 96 – 101.
15. Філіппов С. О. Психологічні особливості професійної діяльності офіцерів-оперативників Державної прикордонної служби України : дис. ... канд.

психол. наук : 19.00.09 / Філіппов Станіслав Олександрович. – Хмельницький, 2004. – 237 с.

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент Мірошніченко В. І.

Стаття надійшла до редакції 28.02.2013.

Ставицький О. Н. Организация профессионального воспитания в Национальной академии государственной пограничной службы Украины

В статье обоснованы основные элементы организации профессионального воспитания будущих офицеров-пограничников в учебно-воспитательном процессе Национальной академии Государственной пограничной службы Украины. На основе результатов опытно-экспериментальной работы определены и систематизированы типовые педагогические задачи профессионального воспитания будущих офицеров-пограничников.

Ключевые слова: профессиональное воспитание, офицер-пограничник, организация, педагогический эксперимент.

Stavitsky O. N. Organization of professional training at the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine

In the article the basic elements of the organization of professional training of future border guard officers in the educational process of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. On the basis of experimental work defined and systematized typical pedagogical tasks of professional education of future border guard officers.

Keywords: vocational education, border guard officers, organization, pedagogical experiment.